

RAZVOJ PODUZETNIŠTVA TEMELJENOG NA VALORIZACIJI ZAŠTIĆENIH DIJELOVA PRIRODE ZADARSKE ŽUPANIJE

Sažetak

Prostorna obilježja Zadarske županije ponajviše su određena povoljnim klimatskim uvjetima, razvedenom obalom te čistim i toplim morem. Navedene značajke utječu na poduzetničke aktivnosti koje su na tom području uglavnom manifestirane uključenošću u turističke tokove. Koncentracija zaštićenih dijelova prirode uz bogatstvo kulturne baštine i povoljne prostorne karakteristike učinila je Zadarsku županiju odredištem brojnih posjetitelja. Zaštićeni dijelovi prirode predstavljaju važan razvojni resurs, ali također podrazumijevaju i ograničenja koja treba poštovati pri planiranju razvoja cjelokupnog gospodarstva, u prvom redu turizma.

Cilj je ovoga rada analizirati kako ključni dionici poduzetničkog ekosustava Zadarske županije percipiraju mogućnosti gospodarske valorizacije zaštićenih područja prirode svoje destinacije. Zadarska županija predstavlja područje na jadranskoj obali koje je doseglo visok stupanj turističkog razvoja, stoga je potrebno kontrolirati rast i izbjeći moguću stagnaciju destinacije osmišljavanjem novih strateških pravaca razvoja. Jedan od potencijalnih smjerova predstavljaju specifični oblici turizma utemeljeni u posebno vrijednim dijelovima prirode. Dakle, glavni je cilj identificirati budući smjer gospodarskog razvoja zaštićenih dijelova prirode Zadarske županije, uzevši u obzir razmišljanja pripadnika lokalne zajednice, s posebnim naglaskom na turizam kao dominantan oblik poduzetničke valorizacije navedenih područja.

Istraživanje je provedeno s pomoću skupnih intervjua s različitim pripadnicima poduzetničkog ekosustava Zadarske županije. Njihove percepcije o gospodarskoj valorizaciji zaštićenih dijelova prirode predstavljaju ključne preporuke za buduće upravljanje razvojem poduzetništva u navedenim područjima. Postignuti su rezultati pokazali da se navedeni razvoj na području Zadarske županije u prvom redu treba vezati za specifične oblike turizma. Da bi se tim oblicima turističke ponude moglo održivo upravljati, prethodno je potrebno podići razinu svijesti lokalnih dionika o važnosti zaštićenih područja prirode te ih osposobiti za aktivno uključivanje u poduzetničke tokove.

Ključne riječi: poduzetništvo, zaštićena područja prirode, planiranje razvoja turizma, Zadarska županija

Uvod

Zaštićena područja prirode ključna su ne samo radi očuvanja bioraznolikosti nego i radi potencijala za održivi gospodarski razvoj i poboljšanje kvalitete života lokalnih zajednica. Ipak, samo proglašenje zaštite nužno ne podrazumijeva očuvanje vrijednosti zbog kojih je područje proglašeno zaštićenim. Neophodno je pratiti promjene i utjecaje te provoditi aktivnosti s ciljem poboljšanja stanja zaštićenog područja, a resurse potrebne za provođenje tih aktivnosti moguće je steći gospodarskom valorizacijom samih zaštićenih područja. Navedene aktivnosti podrazumijevaju široki spektar „različitih pitanja od očuvanja prirodnih i kulturnih vrijednosti do održivosti korištenja prirodnim dobrima (...)“ (Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, 2021). Kompleksnost navedenih pitanja uvjetuje potrebu primjene holističkog pristupa u upravljanju zaštićenim područjima prirode i njihovoj gospodarskoj valorizaciji. Taj pristup uključuje istovremeno ekološke, društvene i ekonomske dimenzije (Gosnell i dr., 2020) te se njime naglašava uključenost lokalnih zajednica u proces upravljanja (Phillips, 2003; Saviano i dr., 2018). Na taj način napori za očuvanje zaštićenih područja prirode postaju društveno prihvatljivima i ekonomski korisnima za one koji žive u zaštićenim područjima i oko njih (DeFries i dr., 2007; Lanzas i dr., 2019).

U tom smislu poduzetništvo se doživljava kao pokretač inovacija i promicatelj gospodarskog razvoja (Calispa Aguilar, 2021; Harmeling i Sarasvatthy, 2013). Poduzetnici se koriste resursima zaštićenih područja prirode koja, „čine važnu zalihu prirodnoga, kulturnoga i socijalnoga kapitala, tijekom ekonomske vrijednosti dobara i usluga koje koristi društvo“ (Birkić i dr., 2019). Odnosno, poduzetnička valorizacija zaštićenih područja prirode podrazumijeva stvaranje gospodarskih mogućnosti uz istovremeno očuvanje ekološke cjelovitosti.

Prostorna su obilježja istraživanog područja, Zadarske županije, određena povoljnim klimatskim uvjetima i geomorfološkim značajkama. Navedeni čimbenici određuju poduzetničke aktivnosti, iz čega proizlazi dominantni fokus na turizam. Spoj očuvanih prirodnih znamenitosti, bogate kulturne baštine i povoljnih prostornih karakteristika pozicionirao je Zadarsku županiju kao odredište brojnih posjetitelja. Na tom je području dvadeset prirodnih područja službeno registrirano pod različitim stupnjevima zaštite. Sukladno Zakonu o zaštiti prirode (NN 80/13) najviši stupanj zaštite imaju Nacionalni park *Paklenica*, Park prirode *Telaščica*, Park prirode *Vransko jezero*, kao i Park prirode *Velebit* koji se jednim svojim dijelom nalazi unutar administrativnih granica Zadarske županije. Ostala zaštićena područja u Zadarskoj županiji obuhvaćaju posebne rezervate (ornitološki rezervati, rezervat šumske vegetacije, botanički rezervat), spomenike prirode (geomorfološki, hidrološki spomenik), rijetke primjerke drveća, značajne krajobrase i spomenike parkovne arhitekture (Krpina, 2016). Iako zaštićena područja prirode značajno doprinose razvojnim resursima i unaprjeđuju turističku ponudu, također podrazumijevaju i određena ograničenja koja se moraju uzeti u obzir pri planiranju razvoja (Liu i dr., 2016).

Naime, zaštićena područja prirode ne obuhvaćaju samo raznolike biološke i geomorfološke značajke prostora nego i zajednice stanovnika koje ondje obitavaju. Stoga je cilj ovog istraživanja ispitati kako ključni dionici uključeni u oblikovanje poduzetničkog ekosustava Zadarske županije, koji su odgovorni i za nadzor očuvanja, valorizacije i upravljanja prirodnom baštinom, percipiraju razvoj poduzetništva temeljenog na valorizaciji zaštićenih područja prirode. Budući da zahtijeva osjetljivu ravnotežu između gospodarskog razvoja i očuvanja, za postizanje dugoročnog uspjeha u upravljanju i gospodarskoj valorizaciji zaštićenih područja prirode vrlo je važno primijeniti holistički pristup upravljanja koji uključuje lokalne zajednice, održive prakse te se usklađuje s ciljevima očuvanja. Lokalne zajednice koje žive unutar zaštićenih područja prirode i u njihovoj neposrednoj blizini odlikuju se sociokulturnim vrijednostima i kulturnim dobrima koja su često usko povezana s prirodnim okolišem i stoga se moraju visoko vrednovati (Taylor i Lennon, 2011).

Cilj i metodologija istraživanja

S namjerom stjecanja dubljeg uvida u mogućnosti razvoja poduzetništva temeljenog na valorizaciji zaštićenih dijelova prirode Zadarske županije provedeno je kvalitativno istraživanje primjenom tehnike skupnog intervjua. Eriksson i Kovalainen (2011) ističu da primjena kvalitativne metode omogućuje istraživačima razumijevanje društvenih promjena unutar lokalne zajednice. U tom smislu, skupni intervju omogućava analizu percepcije i razmišljanja različitih dionika lokalne zajednice o problemima, idejama ili prilikama (Krueger i Casey, 2014).

Cilj rada bio je analizirati kako ključni dionici poduzetničkog ekosustava Zadarske županije percipiraju mogućnosti gospodarske valorizacije zaštićenih područja prirode svoje destinacije. Istraživanje je provedeno u periodu od listopada do prosinca 2023. godine s pomoću devet skupnih intervjua koji su prosječno trajali 120 minuta. Uzorak ispitanika obuhvaća najznačajnije sudionike poduzetničkog ekosustava Zadarske županije.

1. Predstavnici javne uprave na lokalnoj i regionalnoj razini (5 ispitanika) koji su odgovorni za kreiranje i provedbu politika kojima se upravlja korištenjem i zaštitom prirodnih područja (Ostrom, 2015).
2. Predstavnici turističkih zajednica (14 ispitanika) koji su odgovorni za marketinška nastojanja (Kerr i dr., 2001) te su uključeni u strateško planiranje i razvoj turističke infrastrukture.
3. Predstavnici javnih ustanova i pravnih osoba zaduženih za upravljanje kulturnim i prirodnim atrakcijama (9 ispitanika) čiji je primarni zadatak očuvanje, zaštita i održivo upravljanje kulturnim i prirodnim resursima (Eagles i dr., 2002).
4. Mikropoduzetnici, mali i srednji poduzetnici (31 ispitanik) koji doprinose lokalnom gospodarstvu stvaranjem radnih mjesta i podupiranjem drugih lokalnih poduzeća (Hall, 2003).
5. Veliki poduzetnici / grupe (6 ispitanika) koji osiguravaju financijska ulaganja i razvoj infrastrukture na promatranom području (Spence i Rinaldi, 2014).

6. Predstavnici poduzetničkih potpornih institucija (3 ispitanika) koji pružaju usluge podrške kao što su obuka, mentorstvo i financijski savjeti poduzetnicima (Isenberg, 2010).
7. Pripadnici civilnih organizacija (4 ispitanika) koji zagovaraju zaštitu prirodnih i kulturnih resursa podižući svijest javnosti i kreatora politika (Pretty, 2003).

Ovo istraživanje provedeno je u različitim mjestima u županiji (Zadar, Biograd na Moru, Nin, Starigrad, Gračac, Ražanac, Vrana) da bi se ispitanicima olakšala prisutnost, a zadnji skupni intervju organiziran je *online* te su pozivi bili upućeni svim onim ispitanicima koji se nisu mogli odazvati na prethodne skupne intervjuje. Ukupno je bilo pozvano 135 ispitanika, od kojih se odazvalo njih 72.

Sudionici su zamoljeni da govore o vlastitoj percepciji poduzetničkog ekosustava Zadarske županije s posebnim naglaskom na ulogu zaštićenih područja prirode u cjelokupnom gospodarstvu županije te pripadajućim i povezanim potencijalima, problemima i prijetnjama. Kao instrument istraživanja korišten je vodič za skupni intervju nastao na temelju pregleda literature, s posebnim naglaskom na razumijevanje percepcije među članovima zajednice, usko povezane s donošenjem poduzetničkih odluka (Hines, 2000). Vodič je u konačnici uključivao petnaest temeljnih pitanja te dodatna potpitanja za svako pitanje. Intervjui se temelje na sličnom obrascu istraživanja vođenih unutar lokalne zajednice, koji se bave percepcijama gospodarskog razvoja temeljenog na zaštićenim područjima prirode (Ayivor i dr., 2020). Razgovori su vođeni na hrvatskom jeziku te su snimani i naknadno transkribirani.

Da bi se identificirale glavne teme iz prikupljenih podataka, primijenjeni su sljedeći koraci obrade:

1. Transkribiranje snimljenih intervjuja.
2. Višestruko čitanje transkripata s ciljem stjecanja cjelovitog razumijevanja (Snyder, 2019).
3. Kodiranje (s pomoću *softwarea* MAXQDA 2022) obuhvaća dodjeljivanje početnih kodova značajnim izjavama ili segmentima teksta (Saldaña, 2015).
4. Razvoj tema odnosi se na grupiranje početnih kodova u šire kategorije i hijerarhijske strukture na temelju njihova odnosa i sličnosti (Thomas & Harden, 2008).
5. Kontinuirano pregledavanje i rafiniranje tema koje obuhvaća razvoj mreža za vizualizaciju odnosa između tema i podtema (Attride-Stirling, 2001).
6. Definiranje i imenovanje tema dodjeljivanjem jasnih naziva koji prenose njihovu bit (Scharp i Sanders, 2019).

Primjena spomenutih metoda obrade podataka rezultirala je trima glavnim temama:

1. Trenutačna razina svijesti o postojanju i važnosti zaštićenih područja prirode na razini Zadarske županije, s posebnim naglaskom na podizanje

razine svijesti o predmetnim područjima među različitim skupinama dionika poduzetničkog ekosustava. Kodovi koji se nalaze u srži teme te koji obuhvaćaju najčešće spominjane navode ispitanika su: *razina svijesti, obrazovne inicijative, znanje dionika, javne kampanje, razlike u percepciji među skupinama*. Tema je razvijena grupiranjem kodova koji se odnose na napore za podizanje svijesti i obrazovanje, s fokusom na to kako različiti dionici percipiraju i razumiju važnost zaštićenih područja.

Prijašnja istraživanja interakcije između gospodarskih aktivnosti i očuvanja bioraznolikosti pokazala su da idealno rješenje ne uključuje nužno zabranu ljudskih aktivnosti, nego planiranje tih aktivnosti na način koji promiče odgovorno korištenje prirodnih resursa i čuva bogatstvo krajolika (Bassi i dr., 2019; Watson i dr., 2014). Da bi se to postiglo, ključno je osigurati da lokalne zajednice razumiju i cijene ulaganja u okoliš.

2. Strateška orijentacija gospodarstva Zadarske županije, pri čemu je posebna pozornost dana analizi aktivnosti glavnih dionika pri razvijanju trenutnih oblika valorizacije zaštićenih područja prirode. Kodovi koji se nalaze u srži teme te koji obuhvaćaju najčešće spominjane navode ispitanika su: *gospodarske strategije, aktivnosti dionika, trenutačni oblici valorizacije, učinak turizma, održive prakse*. Tema je razvijena grupiranjem kodova oko strateških akcija i politika koje utječu na gospodarsku valorizaciju zaštićenih područja.

Imajući u vidu složene međusobne veze između ljudi i zaštićenih područja, razumijevanje njihovih stavova prema okolišu važno je za postizanje održivog razvoja gospodarstva, u prvom redu turizma (Eagles i dr., 2013; Imran i dr., 2014).

3. Preduvjeti gospodarske valorizacije zaštićenih područja prirode, koji u prvom planu ističu potrebu razvijanja suradničkog pristupa među različitim dionicima promatranog područja. Kodovi koji se nalaze u srži teme te koji obuhvaćaju najčešće spominjane navode ispitanika su: *suradnja, angažman dionika, dijeljenje resursa, infrastrukturne potrebe, potpora politika*. Tema je formulirana oko potrebnih uvjeta i suradničkih napora potrebnih za uspješnu gospodarsku valorizaciju.

Uspješna dugoročna zaštita u tim područjima nije izgledna bez sudjelovanja lokalnih dionika, a zagovara se povećana integracija lokalnog stanovništva da bi se sukobi između očuvanja i razvoja sveli na najmanju moguću mjeru (Andrade i Rhodes, 2012; Mannigel, 2008).

Pregled literature

Sukladno razmatranjima IUCN-a (*International Union for Conservation of Nature*) zaštićeno područje označava se kao „jasno definirano područje koje je priznato sa svrhom i kojim se upravlja s ciljem trajnog očuvanja cjelokupne prirode, usluge ekosustava koje ono osigurava te pripadajućih kulturnih vrijednosti, na zakonski ili drugi učinkoviti način“ (Ružić, 2011). Definicija

ukazuje na neposrednu blizinu interakcije između čovjeka i prirode i njihove međusobne uvjetovanosti koja rezultira specifičnim kontekstualnim odrednicama (Costanza i dr., 2017).

Globalno priznata po očuvanju prirode i zaštiti kulturne baštine, zaštićena područja često se susreću sa zamršenim ekološkim izazovima kao što su invazivne vrste, onečišćenje i posljedice klimatskih promjena (Mackey i dr., 2008). Osim toga, suočavaju se s društvenim problemima poput iseljavanja (Salerno i dr., 2013) te s gospodarskim izazovima obilježenim iščezavanjem tradicionalnih industrija što dovodi do nezaposlenosti i siromaštva (Piñeiro-Chousa i dr., 2021). Posljedično, osiguravanje održivog razvoja postaje ključno za trajnu održivost tih područja. U tom kontekstu, održivo poduzetništvo pojavljuje se kao rješenje izazova s kojima se susreću zaštićena područja prirode (Dawo i dr., 2023). Održivo poduzetništvo karakterizira prepoznavanje održivosti kao izvora novih poslovnih prilika što rezultira stvaranjem održivih proizvoda, inovativnim metodama proizvodnje ili reorganizacijom poslovnih procesa na ekološki odgovoran način (Lans i dr., 2014). Sukladno tome, održivi poduzetnici u svojoj okolini prepoznaju prilike za pokretanje poduzetničkih pothvata koje doprinose sveobuhvatnom regionalnom razvoju, kombinirajući pritom lokalne i regionalne resurse (Audretsch i dr., 2012; Korsgaard i dr., 2021).

Takvo razmišljanje omogućilo je povezivanje regionalnog razvoja i očuvanja okoliša, proces koji je skrenuo pozornost javnosti početkom 90-ih godina 20. stoljeća (Ekins Shaw i Newby, 1998; Gibbs, 1996). Od tada se ekološki resursi smatraju *inputom* u ekonomskoj proizvodnji i „mekim“ faktorom proizvodnje koji privlači gospodarske aktivnosti (Seidl i dr., 2003). Primjerice, proizvodi i usluge temeljeni na prirodi podrazumijevaju valorizaciju jedinstvenih resursa koji se nalaze u zaštićenim područjima, kao što su razvoj organskih proizvoda (Singh, 2021), osmišljavanje usluga poput vođenih obilazaka i promatranja divljih životinja (Cerri i dr., 2019) itd. Također, kontinuirano se razvijaju nova tržišta i poslovni modeli koji se temelje na uslugama povezanim s biološkom raznolikošću i ekosustavom, čime se nude mogućnosti ulaganja i doprinosi očuvanju prirode u isto vrijeme.

Kada je pak riječ o okolini koja uvelike određuje ulogu poduzetnika u razvoju zaštićenih područja, ekološka fragilnost područja (Job i sur., 2017), oštri institucionalni interesi lokalnih vlasti i organizacija za zaštitu prirode (Kwiatkowski i sur., 2020) te dugoročna održivost lokalne zajednice (Masud i sur., 2017) zajedno oblikuju kontekstualno okruženje unutar kojeg održivi poduzetnici moraju djelovati. Da bi se snašli u tom krajoliku, poduzetnici moraju uspostaviti veze unutar blisko povezanih lokalnih zajednica, postojećih poduzeća, organizacija za očuvanje prirode i političkih institucija smještenih u zaštićenim područjima. U specifičnom kontekstu koji se obrađuje u ovom istraživanju, poduzetništvo i razvoj tržišnih niša ovise o sudjelovanju i potpori pojedinaca posvećenih očuvanju bioraznolikosti koje je moguće identificirati u različitim skupinama ključnih dionika zaduženih za upravljanje održivim razvojem određenog područja (Pacheco i dr., 2010).

Iz dosad navedenog vidljivo je da uloga zaštićenih područja u regionalnom gospodarskom razvoju izaziva kontroverze (Job i dr., 2017b). Međutim, pozornost koja se pridaje poduzetništvu općenito, a posebno u zaštićenim područjima i dalje je nedostatna u postojećoj literaturi (Calero i Turner, 2020). Dok se negativni argumenti usredotočuju na ograničenja i utjecaje nametnute lokalnim zajednicama (Leung i dr., 2018; Mandić, 2019), pozitivne perspektive prvenstveno ovise o potencijalu za poticanje turističkog poduzetništva (do Val Simardi Beraldo Souza i dr., 2019; Mayer, 2014; Vujić i Črnjar, 2001). Stavljajući naglasku na koncept održivog turističkog poduzetništva (Lordkipanidze i dr., 2005), usmjerenog na usklađivanje ekonomskih i ekoloških interesa, otvara potencijal za jačanje pozitivnih veza između zaštićenih područja prirode i regionalnog razvoja s obzirom na to da je „turizam, za razliku od mnogih drugih djelatnosti, zainteresiran za očuvanje zaštićenog područja zato što postojanje istog predstavlja preduvjet za njegov daljnji razvoj“ (Ružić, 2011). Prema Hiwasakiju (2006) turizam utemeljen u zajednici služi kao „put“ do održivosti zaštićenih područja.

U kontekstu razvijanja održivih poslovnih modela u turizmu važno je utvrditi njihov utjecaj na okoliš te omogućiti sustavno praćenje i donošenje presudbi na temelju prikupljenih podataka. Jedan od načina mjerenja zaštite okoliša te organiziranja podataka predstavlja metodološki okvir računovodstva ekosustava i njihovih usluga, koji je razvijen u okviru Sustava računovodstva okoliša i ekonomije (SEEA – *System of Environmental and Economic Accounting*), a koji je uspostavila Statistička komisija Ujedinjenih naroda. Taj pristup koristi prostorno eksplicitno modeliranje za kvantificiranje usluga i dobara ekosustava u fizičkom i monetarnom smislu, čime se poboljšava razumijevanje načina na koji ekosustavi doprinose gospodarstvu (Ujedinjeni narodi, bez datacije). Metodološki okvir računovodstva ekosustava SEEA-e dalje organizira podatke o ekosustavima i mjeri usluge ekosustava uspostavljajući veze s ljudskim aktivnostima (Brander i dr., 2022; Campos i dr., 2022). Usvajanjem načela računovodstva okoliša potiče se ekološka učinkovitost, odnosno pruža se okolišni aspekt izvještavanju poslovanja gospodarskih subjekata, što bi trebalo dovesti do donošenja društveno odgovornijih poslovnih odluka.

Međutim, prihvaćanje i promicanje održivih poslovnih modela u turizmu u zaštićenim područjima podložno je odlukama relevantnih tijela, uključujući nacionalne, regionalne i lokalne vlasti, kao i upravitelje parkova, u vezi s prirodom i intenzitetom korištenja turizma (Jamal i Stronza, 2009). Budući da razvoj turizma izaziva različite utjecaje na zaštićene dijelove prirode Zadarske županije, a posljedično tome i na lokalnu zajednicu koja obitava u promatranom području, potrebno je steći uvid u pristupe planiranja koji bi trebali naglašavati decentralizirano participativno upravljanje koje se usredotočuje na uključivanje zajednice i njezino osnaživanje (Graham i dr., 2003; Lane, 2001). Takvi pristupi potvrđuju pravo lokalnih zajednica da učinkovito sudjeluju u određivanju i upravljanju zaštićenih područja prirode (Esfehani i Albrecht, 2018; Kostetska i dr., 2021).

Rezultati istraživanja

Rasprava o mogućnostima razvoja poduzetništva temeljenog na valorizaciji zaštićenih dijelova prirode Zadarske županije i njegovim utjecajima vodi sugovornike prema ranije opisanim temama, a u nastavku rada slijede ključni koncepti i rezultati primarnog istraživanja koji se na njih naslanjaju.

Trenutačna svijest o postojanju i važnosti zaštićenih područja prirode na razini Zadarske županije

Najučestaliji odgovori koje su ispitanici pružali unutar ove teme, a koji su poslužili za razvoj inicijalnih kodova opisanih u poglavlju „Cilj i metodologija istraživanja“, obuhvaćaju termine kao što su *neznanje lokalaca, uloga obrazovanja i prostorna blizina*.

Pri utvrđivanju razine upoznatosti s navedenim područjima među ispitanicima, ispitanici su na upit o tome u kolikoj je mjeri lokalno stanovništvo uopće svjesno zaštićene prirodne baštine kojom raspolaže uglavnom navodili negativne odgovore. Opravdanje za nisku razinu svijesti pojedinci pronalaze u kompleksnosti samog pojma navodeći: „Gledajte, prirodna baština je jedan pojam jako velik, širok.“ (Ispitanik A01). Također, pojedini ispitanici smatraju da za navedena zaštićena područja prirode „Znaš kada ti je potrebno i kada koristiš.“ (Ispitanik F02).

Da bi se opisana negativnost ispravila, pojedini su ispitanici istaknuli vlastitu ulogu u podizanju razine svijesti među različitim društvenim skupinama što ostvaruju educirajući posjetitelje: „(...) uz naše stručno vođenje (...) to su većinom školske grupe (...) pokušavamo naglasiti prirodne vrijednosti te interpretirati kulturnu baštinu više.“ (Ispitanik C01).

Prema mišljenju nekih ispitanika, iznimno je važno utjecati na generacije koje bi trebale biti nositelji gospodarstva u budućnosti:

Što se tiče naših zaposlenika, ja već jedno pet-šest godina poticajno radim da bi se i kod nas pronalazili nekakvi materijali za individualni obilazak i promatranje ptica, a turistička zajednica je izdala tri edicije do sada. Prve edicije su bile za promatranje ptica i zaštitu okoliša ciljano na našu školsku populaciju gdje su sva školska djeca na području dobila svatko svoj primjerak (...) oblikovalo se jer su to budući iznajmljivači, ta djeca će rasti s tom edukacijom kroz školu. (Ispitanik D01)

Konačno, kada je riječ o zaštićenim dijelovima prirode koji su im poznati, ispitanici iz kontinentalnog dijela županije, tj. oni koji gravitiraju području grada Gračaca, kao glavnu asocijaciju navode Cerovačke pećine (dio Parka prirode *Velebit*) te, u manjoj mjeri, hidrološki spomenik prirode Vrelo Une. Ispitanici koji pripadaju područjima vezanima za priobalne destinacije gradova Zadra i Biograda na Moru u prvom redu naglašavaju Park prirode *Vransko jezero* te Nacionalni park *Paklenica*.

Nedostatak svijesti o zaštićenoj prirodnoj baštini kojom raspolažu, među članovima lokalne zajednice ima značajne implikacije na različite skupine di-

onika i ukupni uspjeh razvoja poduzetništva i napora za očuvanje u Zadarskoj županiji. U tom smislu predstavnici javnog sektora nailaze na poteškoće u prikupljanju potpore za potrebne propise i inicijative usmjerene na očuvanje prirodne baštine što rezultira smanjenom učinkovitošću planova upravljanja. Nadalje, kad je riječ o pripadnicima privatnog sektora, s obzirom na to da ne prepoznaju potencijal za razvoj poduzeća koja iskorištavaju zaštićena područja, oni propuštaju tržišne prilike. Tvrtke koje ovise o lokalnim resursima i angažmanu zajednice pritom su posebno pogođene. Konačno, pripadnici civilnog sektora, koji se oslanjaju na podršku zajednice da bi potaknuli napore očuvanja i održivog razvoja, susreću se s otežanom implementacijom vlastitih aktivnosti zbog nerazvijene svijesti lokalne zajednice.

Strateška orijentacija gospodarstva Zadarske županije

Najučestaliji odgovori koje su ispitanici pružali unutar ove teme, a koji su poslužili za razvoj inicijalnih kodova opisanih u poglavlju „Cilj i metodologija istraživanja“, obuhvaćaju termine kao što su *nepostojanje strategije, dominacija turizma i koristi i štete turizma*.

Vežano za ranije spomenutu razinu upoznatosti sa zaštićenim područjima prirode, pojedinci smatraju da bi jedan od zadataka jedinica lokalne uprave trebao ležati upravo u sistematizaciji takvih područja. Tvrdeći da bi „(...) bilo lijepo kad bi Općina napravila jednu brošuru o svim atrakcijama. Nažalost, nema je (...) jer ne postoji ta horizontalna sinkronizacija“ (Ispitanik A02), jasno izražavaju sumnju u postojanje strateške orijentacije koja bi naglasila važnost valorizacije zaštićenih područja prirode. Izostanak sistematičnog planiranja u tom pogledu karakterizira u prvom redu javne ustanove kojima je to primarna zadaća, ali ipak „(...) je Park nekako prebrzo ušao u to, nekako nisu isplanirali kako bi oni, što bi s tim istim kućicama. Oni su naveli da bi tu lokalni OPG-ovci izlagali svoje proizvode i prodavali, međutim opet nisu razradili“ (Ispitanik A01).

Treba istaknuti da ispitanici u svim skupnim intervjuima gotovo jednoglasno doživljavaju turizam kao jedini strateški pravac razvoja zaštićenih područja prirode. Budući da i u tom pogledu ponovno naglašavaju izostanak strateške orijentacije, zanimljivi su i primjeri točno određenih segmenata koje je potrebno unaprijediti. Pritom navode: „Destinacijski je menadžment stihijski i sve ovo što se izbrendiralo dogodilo se na inicijativu nekoliko turističkih agencija koje su to radile više godina.“ (Ispitanik B02).

Nastavno na stvaranje imidža destinacije, a komentirajući potencijale koji leže u zaštićenim područjima prirode, pojedini ispitanici ta područja smatraju pogodnima za ublažavanje negativnih posljedica izrazito neravnomjerne temporalne (i prostorne) koncentracije posjetitelja Zadarske županije. Tako tvrde: „U predsezoni i postsezoni jednostavno fali sadržaja. Ja kao agencija vidio sam taj problem prije deset godina i počeo sam brendirati Zadar kao destinaciju u koju se dolazi zbog Plitvica.“ (Ispitanik B01). I u samoj Zadarskoj županiji postoje zaštićeni dijelovi prirode koji imaju potencijal za ublažavanje negativnih posljedica sezonalnosti: „(...) oni koji dođu u predsezoni i postsezoni opet su

došli radi Paklenice i tih aktivnosti i onda je opet tu baza. Također, u obrnutom smjeru, zbog Paklenice imamo izletnike koji su smješteni u drugim mjestima u županiji.“ (Ispitanik E01). Pojedini ispitanici u tom pogledu navode konkretne specifične oblike turizma koji bi se trebali razvijati koristeći resursnu osnovu prisutnu u zaštićenim područjima prirode:

Ta tržišna niša nije prepoznata da bi se povlačilo goste na dolazak u predsezoni, već od trećeg mjeseca migracije. Treći i četvrti mjesec su najzanimljiviji, tada nam dolaze ptice selice koje se u ovom području gnijezde, ali dolaze u cijeloj Hrvatskoj. U jesenskom razdoblju se mogu promatrati ove ptice kod Poseđarja, imate svukud ptice i patke (...) Znači, niti *birdwatching* Europe nije toliko u velikoj mjeri oblikovan kao turistički proizvod, kao ni u Hrvatskoj također, ali mi imamo jako veliki potencijal. (Ispitanik D01)

Valja istaknuti mišljenje jednog ispitanika koji smatra da turizam uopće ne bi trebao predstavljati strateški pravac razvoja zaštićenih područja prirode: „(...) tu se puno obitelji bavi sjećom šume i to je jedini biznis od kojeg ljudi tu privatno žive. I stoka. A turizam sumnjam da bi išta pomogao. Više štete nego koristi.“ (Ispitanik A01). Premda ostali ispitanici ne dijele takvo mišljenje, ipak treba naglasiti da su suglasni vezano za opasnosti koje razvoj turizma podrazumijeva, navodeći: „Želimo jedan primjeren broj turista. Mi možemo napraviti staze i turističke staze, ali opet vam to povlači jedan veliki problem. Doći će jako veliki broj turista, uništavat će šume.“ (Ispitanik A02). Da do navedenoga ne bi došlo, potrebno je uspostaviti efikasne mehanizme očuvanja zaštićenih područja prirode koji bi na predmetnom području trebali eliminirati ili barem ograničiti dosadašnje primjere lošeg gospodarenja:

To je cijeli park prirode, to je zaštićena zona negdje u nekom višem rangu, negdje u nekakvom manjem, ali kad pričamo o takvim stvarima onda nekim stvarima tamo nema mjesta. Ja sam ove godine doživio i malo sam i protestirao protiv toga, gdje smo dobili međunarodnu utrku motora. Gledajte, ne znam kome pametnom može pasti na pamet da se takvo nešto dovede. Ja to ne smatram uspjehom organizatora jer utrku motora možemo imati svaki dan jer se u nekakvim zaštićenim područjima zapadno ne mogu održavati, a mi ih dovodimo ovdje (...) To ne treba zabraniti, ali to treba smjestiti tamo gdje mu je mjesto. (Ispitanik H02)

Pojedini su ispitanici stoga ponudili konkretna rješenja za ublažavanje prekomjernog iskorištavanja zaštićenih područja prirode:

Može se uskladiti zonama, zoniranjem, označenim zonama, da se na zona zna što se može, a što se ne može raditi. Jedan dobar kompromis je isto uvijek dobro rješenje (...), ali ako mi pustimo sve pod moto da mi moramo udovoljiti gostima, odnosno tim turistima koji će doći pa će oni ovdje raditi stvari koje oni ne mogu u svojim državama raditi. (Ispitanik H01)

Doživljavanje strateške orijentacije gospodarstva Zadarske županije manjkavom (ili čak nepostojećom) ima nekoliko važnih implikacija za različite skupine dionika, kao i za ukupni gospodarski i održivi razvoj regije. Predstavnici javnog sektora neučinkovito raspodjeljuju resurse kada se odluke pokreću *ad*

hoc inicijativama, a ne strateškom vizijom. Nedostatak strateške orijentacije do-
vodi do usredotočenosti na kratkoročne dobitke, a ne na održivi, dugoročni
gospodarski razvoj. Nadalje, pripadnici privatnog sektora suočavaju se s višim
razinama neizvjesnosti i rizika bez jasne strateške orijentacije što otežava pla-
niranje i ulaganje u nove pothvate. Konačno, naponi civilnog sektora za zaštitu
prirodne i kulturne baštine manje su učinkoviti u nedostatku koordiniranog
strateškog plana.

Preduvjeti gospodarske valorizacije zaštićenih područja prirode

Najučestaliji odgovori koje su ispitanici pružali unutar ove teme, a koji su
poslužili za razvoj inicijalnih kodova opisanih u poglavlju „Cilj i metodologija
istraživanja“, obuhvaćaju termine kao što su *nepostojanje suradnje, nepoznavanje*
odgovornosti i neriješeni imovinsko-pravni odnosi.

Premda kvalitetni ljudski resursi predstavljaju temelj poduzetničke aktiv-
nosti u zaštićenim područjima prirode, sljedeći navodi upućuju na inertnost
lokalnog stanovništva koje je potrebno osvijestiti o pozitivnim učincima uklju-
čivanja u poduzetničke tokove:

Problem je jer su se taman pokrenuli, mislim na Park prirode, jer ti bi turisti
koji dođu tamo htjeli popiti kavu, pojesti nešto, ali evo sad se zatvorilo, pa sad
kad će se otvoriti opet ne znam. U Parku prirode ima onih pet kućica, vidjeli
ste tamo. Oni su sad imali javni natječaj. Javilo se njih pet, međutim je nastao
problemčić. Ti koji su potpisali ne dolaze, ne izlažu. (Ispitanik A01)

U tom pogledu svakako su pohvalna svjedočenja o inicijativama kojima se
pripadnici lokalne zajednice educiraju za uspješno sudjelovanje u gospodar-
skoj valorizaciji:

Zajednički se educiramo tako da su nam pokazali kako na našem području
postoji livadski procjepak koji se inače nalazi samo u nacionalnim parkovima
i zaštićen je. Turizam promatranja cvijeća, odnosno biljaka koje su osjetljive i
ugrožene, te rijetke, to još u Hrvatskoj nije oblikovano, ali dobro je da smo na
ovom sastanku pa da i Vi čujete da ovdje u našim krajevima postoji i moguć-
nost toga. (Ispitanik D01)

Nadalje, nadovezujući se na ulogu ljudskih resursa, naglašava se potreba
suradničkog pristupa kojim bi se multiplicirali pozitivni učinci. U tom smislu
znakovite su kritike koje svjedoče o već spomenutoj inertnosti lokalnog stanov-
ništva koja se u ovom slučaju prenosi čak i na dionike koji bi trebali direktno
osiguravati provođenje aktivnosti u skladu sa strateškim odrednicama razvoja:

Naš nacionalni park je bio motor pokretač, i sad je to sve nekako stalo. Pošto
sam dosta radim s tim posjetiteljima, moram priznati kako su druge destinacije
počele uzimati primat nad našim parkom koji je bio pojam jer su se oni nekako
fokusirali na bildanje brojki i oni su se sad zadovoljili. (Ispitanik E02)

Također, pojedini ispitanici ističu da je vrlo važno jasno odrediti djelokrug i
odgovornosti različitih dionika: „Nacionalni park ima neke svoje jasne granice
i jasna pravila igre. Park prirode je opet nešto sasvim drugo. To je toliko veliki
prostor s toliko malo ljudi koji tim prostorom upravljaju i ta su nekakva pravila

i jesu i nisu. To je nemoguće provoditi.“ (Ispitanik E01). U tom kontekstu pojedinci navode određene skupine dionika za koje smatraju da bi trebali iznijeti najveći teret prilikom osmišljavanja prikladnih načina valorizacije zaštićenih područja prirode, nadovezujući se na spomenute legislativne odredbe:

Pa ja se nadam da će novi zakon o održivom turizmu i pravilnici koji idu uz njega donijeti bolje upravljanje ovim područjima ako mi svi skupa donesemo taj plan. Tu su ključne lokalne samouprave, turističke zajednice i ta zaštićena područja. Mi moramo svi zajedno sjesti i dogovoriti se oko toga kakav turizam želimo i trebamo, a to je održivi svakako, bar tako mi mislimo (...) Uglavnom, uvijek se vraćamo na lokalne samouprave koje su ključne jer one donose prostorne planove. Dobro, za parkove ne, njima ministarstvo, ali mi smo svi tu i malo nas je i znamo se, nekako razmišljamo svi u istom smjeru. (Ispitanik H03)

Konačno, ispitanici ističu i nesređene imovinsko-pravne odnose: „Sad ta ograničenja koja jesu zakonodavna, imovinsko-pravni odnosi i sve skupa, to je jedna zapreka gdje vi ne možete sada rješavati to pitanje na terenu i izgraditi novi dom. Sad, je li ovo što je aktualno postojeće domove dati županijama, je li to dobro ili nije dobro (...)“ (Ispitanik E02). Navedena tvrdnja prikladno zaokružuje diskusiju vođenu tijekom skupnih intervjua s obzirom na to da su ispitanici u najvećoj mjeri iznosili probleme trenutačnog stanja upravljanja turističkim odredištima, dok je manji dio iznesenih stavova bio povezan s promišljanjima koja se odnose na poduzetničku valorizaciju zaštićenih područja prirode Zadarske županije i moguće razvojne pravce.

Inertnost lokalne zajednice, čije je sudjelovanje osnovni preduvjet održivog upravljanja područjem, može značajno otežati gospodarsku valorizaciju zaštićenih područja prirode. Bez aktivnog sudjelovanja zajednice, inicijative pripadnika javnog sektora usmjerene na gospodarsku valorizaciju i očuvanje ne stječu potrebnu podršku u lokalnoj zajednici što dovodi do loših rezultata. Resursi se troše na inicijative koje ne zažive u zajednici zbog nedostatka interesa i angažmana. Pripadnici privatnog sektora nailaze na probleme prilikom pridobivanja lokalne potpore za svoje pothvate, što je presudno za uspjeh poduzeća utemeljenih u zajednici. Inertna zajednica ne doprinosi inovativnim idejama koje potiču gospodarsku valorizaciju zaštićenih područja. Konačno, pripadnici civilnih organizacija nailaze na probleme pri privlačenju zajednice naporima očuvanja što potkopava njihove ciljeve.

Diskusija i zaključak

Zaštićena područja prirode imaju velik potencijal koji bi pažljivim upravljanjem i održivom gospodarskom valorizacijom mogao dovesti do daljnjeg napretka pripadajućih lokalnih zajednica. Da bi do toga došlo, neophodno je spomenute lokalne zajednice i njihove pripadnike uključiti u samo planiranje razvoja. Budući da su dionici iz različitih skupina poduzetničkog ekosustava kojem pripadaju zaštićena područja prirode oni koji najčešće gospodare resursima u tim područjima, bilo je važno ispitati način na koji zamišljaju budući razvoj, na konkretnom primjeru Zadarske županije.

Početna točka u istraživanju percepcije održivih praksi koje balansiraju ciljeve očuvanja s potrebama obližnjih zajednica odnosi se na upoznatost samih ispitanika s pojmom zaštićenih područja prirode. U skladu s rezultatima prethodnih istraživanja (Sdrali i dr., 2015) potvrđeno je da ispitanici ne razumiju u potpunosti značenje promatranog pojma niti uspijevaju nabrojiti primjere njegovih različitih kategorija. Poznavanje resursne osnove određenog područja predstavlja osnovni preduvjet njegove gospodarske valorizacije te je pozitivnom ocijenjena inicijativa nekih od ispitanika koji sudjeluju u procesu podizanja svijesti u lokalnoj zajednici. U tom se pogledu ističu inicijative poduzimane kod djece osnovnoškolskog uzrasta o čemu su već izvještavali neki autori (Martinis i dr., 2018).

Premda nisu u potpunosti upoznati sa svim elementima zaštićenih područja prirode, ispitanici ih doživljavaju kao potencijale koji bi svakako trebali pridonijeti daljnjem gospodarskom razvoju. U tom kontekstu ispitanici kao potencijalni mehanizam za postizanje gospodarskog napretka te budući strateški smjer gotovo isključivo navode turizam koji je i u ranijim radovima doživljavan kao prikladan mehanizam za ostvarivanje sociogospodarske revitalizacije (Koščak i dr., 2020; Krpina, 2016). Ipak, tijekom promišljanja o turizmu ispitanici koriste umjeren pristup, svjesni da su brojne mogućnosti pri oblikovanju ponude do koje je doveo rast turističkog prometa povećale opterećenje okoliša i prirode, naročito u zaštićenim područjima (do Val Simardi Beraldo Souza i dr., 2019; Whitelaw i dr., 2014). Upravo zbog velike koncentracije posjetitelja u određenim vršnim razdobljima turističke sezone (uglavnom u uskom priobalnom pojasu Zadarske županije) potrebno je pažljivo koristiti prirodne i kulturne vrijednosti nastojeći pritom očuvati okoliš u cjelini, na što su i ranije upućivali neki autori (Birkić i dr., 2019).

Pritom je važno naglasiti činjenicu da ispitanici nisu u potpunosti svjesni razgraničenja uloga i odgovornosti koje pojedini članovi poduzetničkog ekosustava imaju u odnosu na zaštićena područja prirode. Premda nositelji lokalne politike moraju pružati više usluga istovremeno, za poduzetnike koji će poslovati u zaštićenim područjima važni su propisi (zabrane) koji reguliraju aktivnosti korisnika za svako zaštićeno područje te režimi privatnog vlasništva, prava lokalnog stanovništva, javno pravo pristupa i sl., a koji se nalaze u nadležnosti većeg broja dionika, ne samo pripadnika lokalne javne uprave. Stoga rezultati istraživanja pokazuju da postoji potreba za boljim razumijevanjem institucionalnih dionika koji reguliraju poduzetnike i njihove aktivnosti, što nije novost kad je riječ o literaturi koja se usmjerava na osiguravanje održivosti u razvoju zaštićenih područja prirode (Iakovleva i dr., 2012). Naime, kako pokazuju neka prethodna istraživanja, uspjeh poduzetnika, često kao novih sudionika u očuvanju prirode, određen je njihovom sposobnošću utjecaja na uspostavljene industrijske norme, vlasnička prava i zakonodavstvo (Pacheco i dr., 2010). Da bi se u kontekstu istraživanja pružio dublji uvid u navedeno, jedna od najvažnijih tema o kojima je raspravljano odnosila se na potrebu implementacije suradničkog pristupa pri upravljanju gospodarskom valorizacijom zaštićenih područja

prirode. Rezultati istraživanja pokazuju da su ispitanici podijeljeni vezano za viđenje razine dosadašnje suradnje ključnih dionika tog poduzetničkog ekosustava. Dok su neki zadovoljni participativnim djelovanjem, drugi smatraju da se dosadašnji uspjeh temelji na suradnji identičnih dionika koji iznova samoinicijativno iznose teret upravljanja i valorizacije zaštićenih područja prirode. Stoga je jasno da primjena participativnog pristupa pri poduzetničkoj valorizaciji zaštićenih područja prirode podrazumijeva podizanje razine svijesti o pozitivnim učincima aktivnog uključivanja u poduzetničke tokove među širim skupinama dionika iz lokalne zajednice s obzirom na to da su navodi ispitanika pokazali da su oni po tom pitanju trenutačno inertni i ne koriste se svim mogućnostima koje im stoje na raspolaganju.

Upravo utvrđena inertnost lokalne zajednice predstavlja i najveće ograničenje provedenog istraživanja s obzirom na to da je skupnim intervjuima pristupilo tek troje predstavnika javnih ustanova koje gospodare zaštićenim područjima prirode na području Zadarske županije. Izazovno je očekivati aktivnije uključivanje najširih društvenih skupina u poduzetničku valorizaciju zaštićenih područja prirode ako sami upravitelji ne smatraju poželjnom aktivnošću sudjelovanje u diskusijama o smjerovima razvoja.

Na temelju navedenih zaključaka istraživanja može se istaknuti nekoliko jasnih mogućnosti za razvoj poduzetništva temeljenog na valorizaciji pojedinih zaštićenih dijelova prirode Zadarske županije. U prvom se redu ističe mogućnost razvoja specifičnih oblika turizma poput ekoturizma, avanturističkog turizma, kulturnog turizma, agroturizma, *spa* i *wellness* turizma te gastronomskog turizma. Takve inicijative usmjerene su na jedinstvenu floru i faunu zaštićenih područja s ciljem stvaranja proizvoda i usluga kojima se ističe autentičnost podneblja te koji privlače ekološki održive turiste. Nadalje, razvoj obrazovnih i interpretacijskih sadržaja s ciljem kreiranja proizvoda i usluga koji u prvi plan ističu lokalno okruženje i njegove napore za očuvanjem i održivim praksama također predstavlja potencijalni vid valorizacije zaštićenih područja. Razvoj partnerstva s akademskim institucijama s ciljem provođenja istraživačkih projekata može privući znanstvenike i studente, obogaćujući ljudski kapital županije. Konačno, kulturne i kreativne industrije omogućuju promociju lokalnih zanata poticanjem tradicionalnih vještina koje uključuju prirodne materijale dobivene održivim putem iz zaštićenih područja.

Na temelju navedenoga moguće je prepoznati glavne znanstvene i stručne doprinose ovog rada. Istraživanje produbljuje razumijevanje načina na koji se zaštićena područja prirode mogu integrirati u poduzetnički ekosustav regije (McNeely, 2020; Schirpke i dr., 2017). Također, rad doprinosi spoznajama o usklađenosti napora za očuvanje i gospodarskog razvoja (Adams i Hutton, 2007; Wilshusen i dr., 2002). Konačno, korištenje kvalitativnom tematskom analizom ukazuje na primjenjivost i učinkovitost metode u sintetiziranju smislenih uvida iz skupnih intervjuja (Braun i Clarke, 2006; John W. Creswell, 2013) što može poslužiti prilikom sličnih budućih istraživanja u različitim područjima ili kontekstima.

Rezultati rada nude korisne uvide i preporuke kreatorima politika na lokalnoj i regionalnoj razini s obzirom na to da mogu usmjeravati razvoj strategija koje poboljšavaju gospodarsku valorizaciju zaštićenih područja, istovremeno osiguravajući njihovo očuvanje (Ostrom, 2009). Vrijedne se informacije također pružaju mikropoduzetnicima, malim i srednjim poduzetnicima zainteresiranima za gospodarsku valorizaciju zaštićenih područja prirode s obzirom na to da rezultati ukazuju na potencijalne izazove i prilike (Hockerts i Wüstenhagen, 2010). Konačno, u radu se naglašava važnost podizanja svijesti i edukacije različitih skupina dionika o značenju zaštićenih područja što doprinosi izgradnji informiranije i angažiranije zajednice koja podržava održive prakse (Monroe i Krasny, 2015).

Na temelju navedenih doprinosa i ranije spomenutog ograničenja rada koje se odnosi na nedovoljnu zastupljenost upravitelja zaštićenih područja prirode Zadarske županije među ispitanicima, ističu se dvije glavne preporuke za buduća istraživanja. Prvo, potrebno je utvrditi razloge koji stoje iza uočene inertnosti lokalne zajednice i donositelja odluka. Kvalitativne metode istraživanja, kao što su intervjui ili ankete, mogu se koristiti za istraživanje stavova, uvjerenja i motivacije različitih dionika, bacajući svjetlo na prepreke sudjelovanju i potencijalne strategije za njihovo prevladavanje. Drugo, buduća bi istraživanja mogla istražiti strategije za poboljšanje komunikacije i podizanje svijesti o važnosti poduzetničke valorizacije zaštićenih prirodnih područja. Razumijevanje čimbenika koji doprinose nevoljkosti donositelja odluka da sudjeluju u raspravama može pridonijeti razvoju ciljane komunikacijske kampanje ili obrazovne inicijative za isticanje prednosti i mogućnosti povezanih s takvim nastojanjima.

Prihvatanjem tih preporuka, buduća istraživačka napori mogu doprinijeti dubljem razumijevanju izazova i prilika povezanih s poduzetničkom valorizacijom zaštićenih prirodnih područja i ponuditi praktične uvide za poticanje uključivanja zajednice.

Literatura

- Adams, W. M., Hutton, J. (2007). People, parks and poverty: Political ecology and biodiversity conservation. *Conservation and Society*, 5 (2), 147–183. URL: https://journals.lww.com/coas/fulltext/2007/05020/People,_Parks_and_Poverty__Political_Ecology_and.1.aspx
- Andrade, G. S. M., Rhodes, J. R. (2012). Protected Areas and Local Communities: An Inevitable Partnership toward Successful Conservation Strategies? *Ecology and Society*, 17 (4), art14. <https://doi.org/10.5751/ES-05216-170414>
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative Research*, 1 (3), 385–405. <https://doi.org/10.1177/146879410100100307>
- Audretsch, D. B., Falck, O., Feldman, M. P., Heblich, S. (2012). Local entrepreneurship in context, *Regional Studies*, 46 (3), 379–389. <https://doi.org/10.1080/00343404.2010.490209>

- Ayivor, J. S., Nyametso, J. K., Ayivor, S. (2020). Protected Area Governance and Its Influence on Local Perceptions, Attitudes and Collaboration, *Land*, 9 (9), 310–329. <https://doi.org/10.3390/land9090310>
- Bassi, I., Gori, E., Iseppi, L. (2019). Assessing environmental awareness towards protection of the Alps: a case study, *Land Use Policy*, 87 (May), 104028. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104028>
- Becken, S., Job, H. (2014). Protected Areas in an era of global-local change, *Journal of Sustainable Tourism*, 22 (4), 507–527. <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.877913>
- Birkić, D., Primužak, A., Barić, D. (2019). Interpretacija kao alat očuvanja prirodnih i kulturnih vrijednosti zaštićenog područja na primjeru parka prirode Lonjsko polje, *Zbornik Radova Međimurskog Veleučilišta u Čakovcu*, 10 (1), 13–21. <https://hrcak.srce.hr/221363>
- Brander, L., Schägner, J. P., de Groot, R. (2022). On the potential use of the Ecosystem Services Valuation Database for valuation in the System of Environmental Economic Accounting. *One Ecosystem*, 7 (e85085). <https://doi.org/10.3897/oneeco.7.e85085>
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Calero, C., Turner, L. W. (2020). Regional economic development and tourism: A literature review to highlight future directions for regional tourism research, *Tourism Economics*, 26 (1), 3–26. <https://doi.org/10.1177/1354816619881244>
- Calispa Aguilar, E. (2021). Rural entrepreneurial ecosystems: A systematic literature review for advancing conceptualisation, *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 9 (4), 101–114. <https://doi.org/10.15678/EBER.2021.090407>
- Campos, P., Mesa, B., Álvarez, A., Oviedo, J. L., Caparrós, A. (2022). Towards measuring environmental income through a refined United Nations SEEA EA: Application to publicly-owned, protected, pine-forest-farm case studies in Andalusia, Spain. *Ecological Economics*, 201 (November), 107570. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107570>
- Cerri, J., Martinelli, E., Bertolino, S. (2019). Graphical factorial surveys reveal the acceptability of wildlife observation at protected areas, *Journal for Nature Conservation*, 50 (June), 125720. <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2019.125720>
- Costanza, R., de Groot, R., Braat, L., Kubiszewski, I., Fioramonti, L., Sutton, P., Farber, S., Grasso, M. (2017). Twenty years of ecosystem services: How far have we come and how far do we still need to go?, *Ecosystem Services*, 28, 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.09.008>
- Dawo, H. L. A., Long, T. B., de Jong, G. (2023). Sustainable entrepreneurship and legitimacy building in protected areas: Overcoming distinctive barriers through activism, *Business Strategy and the Environment*, 32 (1), 72–95. <https://doi.org/10.1002/bse.3118>

- DeFries, R., Hansen, A., Turner, B. L., Reid, R., Liu, J. (2007). Land use change around protected areas: Management to balance human needs and ecological function. *Ecological Applications*, 17 (4), 1031–1038. <https://doi.org/10.1890/05-1111>
- Do Val Simardi Beraldo Souza, T., Thapa, B., Rodrigues, C. G. de O., Imori, D. (2019). Economic impacts of tourism in protected areas of Brazil, *Journal of Sustainable Tourism*, 27 (6), 735–749. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1408633>
- Eagles, P. F. J., Romagosa, F., Buteau-Duitschaever, W. C., Havitz, M., Glover, T. D., McCutcheon, B. (2013). Good governance in protected areas: an evaluation of stakeholders' perceptions in British Columbia and Ontario Provincial Parks. *Journal of Sustainable Tourism*, 21 (1), 60–79. <https://doi.org/10.1080/09669582.2012.671331>
- Ekins Shaw, P., Newby, L. (1998). Sustainable Wealth Creation At The Local Level In An Age Of Globalization, *Regional Studies*, 32 (9), 863–871. <https://doi.org/10.1080/00343409850118013>
- Eriksson, P., Kovalainen, A. (2011). *Qualitative Methods in Business Research*, London: SAGE Publications Ltd
- Esfehani, M. H., Albrecht, J. N. (2018). Roles of intangible cultural heritage in tourism in natural protected areas, *Journal of Heritage Tourism*, 13 (1), 15–29. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1245735>
- Gibbs, D. C. (1996). European environmental policy: The implications for local economic development, *Regional Studies*, 30, 90–92.
- Gosnell, H., Grimm, K., Goldstein, B. E. (2020). A half century of Holistic Management: what does the evidence reveal? *Agriculture and Human Values*, 37 (3), 849–867. <https://doi.org/10.1007/s10460-020-10016-w>
- Graham, J., Amos, B., Plumptre, T. (2003). *Governance principles for Protected Areas in the 21st century*, Ottawa: Institute on Governance.
- Hall, C. M. (2003). Politics and Place: An Analysis of Power in Tourism Communities, u: *Tourism in Destination Communities*, ur. S. Singh, D. J. Timothy i R. K. Dowling, Oxon: CABI, 99–113.
- Harmeling, S. S., Sarasvathy, S. D. (2013). When Contingency is a Resource: Educating Entrepreneurs in the Balkans, the Bronx, and Beyond, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 37 (4), 713–744. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2011.00489.x>
- Hines, T. (2000). An evaluation of two qualitative methods (focus group interviews and cognitive maps) for conducting research into entrepreneurial decision making, *Qualitative Market Research: An International Journal*, 3 (1), 7–16. <https://doi.org/10.1108/13522750010310406>
- Hiwasaki, L. (2006). Community-Based Tourism: A Pathway to Sustainability for Japan's Protected Areas, *Society & Natural Resources*, 19 (8), 675–692. <https://doi.org/10.1080/08941920600801090>

- Hockerts, K., Wüstenhagen, R. (2010). Greening Goliaths versus emerging Davids – Theorizing about the role of incumbents and new entrants in sustainable entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 25 (5), 481–492. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2009.07.005>
- Iakovleva, T., Bay-Larsen, I., Kharitonova, G., Didyk, V. (2012). Entrepreneurship and Sustainability in Nature-based Tourism: The Role of Institutional Profiles in Northern Norway and Northwest Russia, *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 25 (4), 433–450. <https://doi.org/10.1080/08276331.2012.10593583>
- Imran, S., Alam, K., Beaumont, N. (2014). Environmental orientations and environmental behaviour: Perceptions of protected area tourism stakeholders, *Tourism Management*, 40, 290–299. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.07.003>
- Isenberg, D. J. (2010). How to Start an Entrepreneurial Revolution. *Harvard Business Review*, June, 1–10. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5419320/mod_resource/content/1/Harvard-Ecosystem.pdf
- Jamal, T., Stronza, A. (2009). Collaboration theory and tourism practice in protected areas: stakeholders, structuring and sustainability, *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (2), 169–189. <https://doi.org/10.1080/09669580802495741>
- Job, H., Becken, S., Lane, B. (2017). Protected Areas in a neoliberal world and the role of tourism in supporting conservation and sustainable development: an assessment of strategic planning, zoning, impact monitoring, and tourism management at natural World Heritage Sites, *Journal of Sustainable Tourism*, 25 (12), 1697–1718. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1377432>
- Kerr, B., Barron, G., Wood, R. C. (2001). Politics, policy and regional tourism administration: a case examination of Scottish area tourist board funding. *Tourism Management*, 22 (6), 649–657. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00038-3](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00038-3)
- Korsgaard, S., Müller, S., Welter, F. (2021). It's right nearby: how entrepreneurs use spatial bricolage to overcome resource constraints, *Entrepreneurship & Regional Development*, 33 (1-2), 147–173. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1855479>
- Kostetska, K. O., Gordiichuk, Y. G., Movchaniuk, A. V., Vdovenko, N. M., Nahorni, V. V., Koval, V. V. (2021). Inclusive development of social entrepreneurship in nature management, *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 30 (3), 500–511. <https://doi.org/10.15421/112146>
- Košćak, M., Lapos, P., Primožič, T. (2020). *Guidelines for Developing a Sustainable Tourism in Protected Areas: How Policy Makers Can Make Tourism a Real Driver for Nature Protection and Local Socio-Economic Well-being!*, Koper: Regional Development Centre Koper.
- Krpina, V. (2016). *Očuvanje zaštićenih područja prirode u razvoju turizma zadarske županije*, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:024693>

- Krueger, R. A., Casey, M. A. (2014). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*, London: SAGE Publications, Inc.
- Kwiatkowski, G., Hjalager, A.-M., Liburd, J., Saabye Simonsen, P. (2020). Volunteering and collaborative governance innovation in the Wadden Sea National Park, *Current Issues in Tourism*, 23 (8), 971–989. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1571022>
- Lane, M. B. (2001). Affirming New Directions in Planning Theory: Comanagement of Protected Areas, *Society and Natural Resources*, 14 (8), 657–671. <https://doi.org/10.1080/08941920152524864>
- Lans, T., Blok, V., Wesselink, R. (2014). Learning apart and together: towards an integrated competence framework for sustainable entrepreneurship in higher education, *Journal of Cleaner Production*, 62, 37–47. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.03.036>
- Lanzas, M., Hermoso, V., De-Miguel, S., Bota, G., Brotons, L. (2019). Designing a network of green infrastructure to enhance the conservation value of protected areas and maintain ecosystem services. *Science of The Total Environment*, 651, 541–550. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.09.164>
- Leung, Y. F., Spenceley, A., Hvenegaard, G., Buckley, R. (2018). Tourism and visitor management in protected areas: Guidelines for sustainability. *Best Practice Protected Area Guidelines Series*, Gland: International Union for Conservation of Nature.
- Liu, W., Vogt, C. A., Lupi, F., He, G., Ouyang, Z., Liu, J. (2016). Evolution of tourism in a flagship protected area of China, *Journal of Sustainable Tourism*, 24 (2), 203–226. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1071380>
- Lordkipanidze, M., Brezet, H., Backman, M. (2005). The entrepreneurship factor in sustainable tourism development, *Journal of Cleaner Production*, 13 (8), 787–798. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2004.02.043>
- Mackey, B. G., Watson, J. E. M., Hope, G., Gilmore, S. (2008). Climate change, biodiversity conservation, and the role of protected areas: An Australian perspective, *Biodiversity*, 9 (3-4), 11–18. <https://doi.org/10.1080/14888386.2008.9712902>
- Mandić, A. (2019). Nature-based solutions for sustainable tourism development in protected natural areas: a review, *Environment Systems and Decisions*, 39 (3), 249–268. <https://doi.org/10.1007/s10669-019-09718-2>
- Mannigel, E. (2008). Integrating Parks and People: How Does Participation Work in Protected Area Management?, *Society & Natural Resources*, 21 (6), 498–511. <https://doi.org/10.1080/08941920701618039>
- Martinis, A., Kabassi, K., Dimitriadou, C., Karris, G. (2018). Pupils' environmental awareness of natural protected areas: The case of Zakynthos Island, *Applied Environmental Education & Communication*, 17 (2), 106–123. <https://doi.org/10.1080/1533015X.2017.1366883>

- Masud, M. M., Aldakhil, A. M., Nassani, A. A., Azam, M. N. (2017). Community-based ecotourism management for sustainable development of marine protected areas in Malaysia, *Ocean & Coastal Management*, 136, 104–112. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2016.11.023>
- Mayer, M. (2014). Can nature-based tourism benefits compensate for the costs of national parks? A study of the Bavarian Forest National Park, Germany, *Journal of Sustainable Tourism*, 22 (4), 561–583. <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.871020>
- McNeely, J. A. (2020). Today's protected areas: supporting a more sustainable future for humanity, *Integrative Zoology*, 15 (6), 603–616. <https://doi.org/10.1111/1749-4877.12451>
- Miles, M. B., Huberman, A. M., Saldaña, J. (2014). *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*, London: SAGE Publications, Inc.
- Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske (2021). Upravljanje zaštićenim područjima. URL: <https://www.haop.hr/hr/tematska-podrucja/zasticena-podrucja/upravljanje-zasticenim-podrucjima> (21. svibnja 2023.)
- Monroe, M. C., Krasny, M. E. (2015). *Across the Spectrum: Resources for Environmental Education*, Washington: North American Association for Environmental Education.
- Narodne novine (2013), Zakon o zaštiti prirode. URL: <https://www.zakon.hr/z/403/Zakon-o-za%C5%A1titi-prirode> (20. svibnja 2023.)
- Ostrom, E. (2009). A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science*, 325 (5939), 419–422. <https://doi.org/10.1126/science.1172133>
- Ostrom, E. (2015). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pacheco, D. F., Dean, T. J., Payne, D. S. (2010). Escaping the green prison: Entrepreneurship and the creation of opportunities for sustainable development, *Journal of Business Venturing*, 25 (5), 464–480. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2009.07.006>
- Phillips, A. (2003). Turning Ideas on Their Head. *The George Wright Forum*, 20 (Article 2), 8–32. URL: <https://www.jstor.org/stable/43599027>
- Piñeiro-Chousa, J., López-Cabarcos, M. Á., Romero-Castro, N., Vázquez-Rodríguez, P. (2021). Sustainable tourism entrepreneurship in protected areas. A real options assessment of alternative management options, *Entrepreneurship & Regional Development*, 33 (3-4), 249–272. <https://doi.org/10.1080/08985626.2021.1872937>
- Reed, M. S. (2008). Stakeholder participation for environmental management: A literature review. *Biological Conservation*, 141 (10), 2417–2431. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2008.07.014>

- Ružić, V. (2011). Marketing zaštićenog područja – studija slučaja: Nacionalni park Plitvička jezera, *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, 2 (2), 77–83. URL: <https://hrcak.srce.hr/74962>
- Saldaña, J. (2015). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, London: SAGE Publications Ltd.
- Salerno, F., Viviano, G., Manfredi, E. C., Caroli, P., Thakuri, S., Tartari, G. (2013). Multiple Carrying Capacities from a management-oriented perspective to operationalize sustainable tourism in protected areas, *Journal of Environmental Management*, 128, 116–125. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2013.04.043>
- Saviano, M., Di Nauta, P., Montella, M. M., Sciarelli, F. (2018). Managing protected areas as cultural landscapes: The case of the Alta Murgia National Park in Italy. *Land Use Policy*, 76, 290–299. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.03.052>
- Scharp, K. M., Sanders, M. L. (2019). What is a theme? Teaching thematic analysis in qualitative communication research methods. *Communication Teacher*, 33 (2), 117–121. <https://doi.org/10.1080/17404622.2018.1536794>
- Schirpke, U., Marino, D., Marucci, A., Palmieri, M., Scolozzi, R. (2017). Operationalising ecosystem services for effective management of protected areas: Experiences and challenges, *Ecosystem Services*, 28, 105–114. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.10.009>
- Sdrali, D., Goussia-Rizou, M., Kiourtidou, P. (2015). Residents' perception of tourism development as a vital step for participatory tourism plan: a research in a Greek protected area, *Environment, Development and Sustainability*, 17 (4), 923–939. <https://doi.org/10.1007/s10668-014-9573-2>
- Seidl, I., Schelske, O., Joshi, J., Jenny, M. (2003). Entrepreneurship in biodiversity conservation and regional development, *Entrepreneurship & Regional Development*, 15 (4), 333–350. <https://doi.org/10.1080/0898562032000058914>
- Singh, M. (2021). Organic Farming for Sustainable Agriculture, *Indian Journal of Organic Farming*, 1 (1), 1–9. URL: <https://www.cpublishingmedia.com/wp-content/uploads/2020/11/Organic-Farming-for-Sustainable-Agriculture.pdf>
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines, *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Spence, L. J., Rinaldi, L. (2014). Governmentality in accounting and accountability: A case study of embedding sustainability in a supply chain, *Accounting, Organizations and Society*, 39 (6), 433–452. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2012.03.003>
- Taylor, K., Lennon, J. (2011). Cultural landscapes: a bridge between culture and nature?, *International Journal of Heritage Studies*, 17 (6), 537–554. <https://doi.org/10.1080/13527258.2011.618246>

- Thomas, J., Harden, A. (2008). Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews, *BMC Medical Research Methodology*, 8 (1), 45. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-8-45>
- Ujedinjeni narodi (bez datacije). Biophysical Modelling for Ecosystem Accounting. URL: <https://sea.un.org/ecosystem-accounting/biophysical-modelling> (7. siječnja 2025.)
- Vujić, V., Črnjar, K. (2001). Gospodarski razvoj zaštićenih područja, *Tourism and Hospitality Management*, 7 (1-2), 159–172. <https://doi.org/10.20867/thm.7.1-2.12>
- Watson, J. E. M., Dudley, N., Segan, D. B., Hockings, M. (2014). The performance and potential of protected areas, *Nature*, 515 (7525), 67–73. <https://doi.org/10.1038/nature13947>
- Whitelaw, P. A., King, B. E. M., Tolkach, D. (2014). Protected areas, conservation and tourism – financing the sustainable dream, *Journal of Sustainable Tourism*, 22 (4), 584–603. <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.873445>
- Wilshusen, P. R., Brechin, S. R., Fortwangler, C. L., West, P. C. (2002). Reinventing a Square Wheel: Critique of a Resurgent “Protection Paradigm” in International Biodiversity Conservation, *Society & Natural Resources*, 15 (1), 17–40. <https://doi.org/10.1080/089419202317174002>

THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP BASED ON THE VALORISATION OF NATURE PROTECTED AREAS IN ZADAR COUNTY

Abstract

Spatial features of Zadar County are mainly determined by favourable climatic conditions, indented coastline and clean and warm sea. The aforementioned features affect entrepreneurial activities, which in this area mainly relate to tourist flows. The concentration of nature protected areas, along with a wealth of cultural heritage and favourable spatial characteristics, has turned Zadar County into a destination for numerous visitors. Nature protected areas represent an important growth resource, but they also imply limitations that should be respected when planning the overall development of economy, primarily its tourism segment.

The aim of this paper is to analyse how key stakeholders in the entrepreneurial ecosystem of Zadar County perceive the possibilities of economic valorisation of nature protected areas at their destination. Zadar County is an area on the Adriatic coast that has reached a high level of tourism development. Therefore, it is necessary to control the growth and avoid possible stagnation of the destination by designing new strategic directions for growth. One of the potential directions is special interest tourism that is based on significantly valuable parts of nature. Therefore, the main goal is to identify the future direction of the economic development of nature protected areas in Zadar County by taking into consideration opinions of the members of the local community, with a special emphasis on tourism as the dominant form of entrepreneurial valorisation of the aforementioned areas.

The research was conducted in focus groups with various members of the entrepreneurial ecosystem of Zadar County. Their perceptions about the economic valorisation of nature protected areas represent key recommendations for the future management of entrepreneurship development in these areas. The results have shown that the aforementioned development in Zadar County should primarily be linked to special interest tourism. In order to sustainably manage these forms of tourist offer, it is necessary to first raise the level of awareness of local stakeholders about the importance of nature protected areas and to educate them on active involvement in entrepreneurial processes.

Keywords: *entrepreneurship, nature protected areas, tourism development planning, Zadar County*

